

УДК 81'367'37+81'367.3

DOI: 10.31471/2304-7402-2026-23(84)-37-50

ДО ПРОБЛЕМИ ОБ'ЄКТА СИНТАКСИСУ ТА ТИПОЛОГІЇ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ

Володимир Барчук

*Карпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
e-mail: volodymyr.barchuk@cnu.edu.ua*

***Мета.** Сучасні дослідники та автори підручників із синтаксису по-різному визначають предмет та об'єкт синтаксису, обсяг та типи синтаксичних одиниць. Для позначення синтаксичних одиниць використовують різні термінологічні назви, часто вичерпно не обґрунтовані критерії та засади їхнього встановлення та типології. Потребують обґрунтування та уточнення системно-структурні зв'язки між одиницями. Розв'язання проблеми об'єкта синтаксису та визначення послідовних засад типології синтаксичних одиниць уможливить побудову несуперечливої та об'єктивної інтерпретації синтаксичних явищ та одиниць не тільки в царині наукових знань, а й програмовому матеріалі для закладів вищої, а згодом і середньої освіти. Сьогодні і в науковій граматичній парадигмі, а зокрема й у навчальній пропонований матеріал хвибує непослідовністю, не розв'язаними суперечностями, що за традицією мігрують у різножанрових мовознавчих викладах. Мета статті – запропонувати на основі властивих синтаксису структурно-синтаксичних категорій обсяг та термінологічне визначення синтаксичного об'єкта та фундаментальних синтаксичних одиниць.*

***Дослідницька методика.** Дослідження ґрунтується на описовому методі, який забезпечує структурну та системну таксономію синтаксичних категорій та одиниць, водночас він дає змогу застосувати дескриптивний аналіз. У праці також застосовано методіку типологічного, зокрема й порівняльно-типологічного та трансформаційного аналізу.*

***Результати.** Встановлено, що у визначенні об'єкта синтаксису існує проблема розв'язання двох опозиційних, на думку дослідників, тез: речення – ключова одиниця синтаксису; базовим структурним рівнем синтаксису є рівень словосполучення, яке будує речення. У більшості праць опис синтаксичних одиниць чи зв'язків починають зі словосполучень. Це не відповідає системності синтаксису. Визначено, що ключовими системно-структурними категоріями синтаксису є зв'язок (синтаксична форма) та семантико-синтаксичні відношення (синтаксичне значення). Субсинтаксичний рівень формують словоформи (син-*

таксеми). На рівні поєднання слів синтаксичні одиниці утворені певним різновидом синтаксичного зв'язку із визначеною семантико-синтаксичною спеціалізацією. На основі дворядного зв'язку побудовано дворядні сполучення слів (речення), що виражають предикативне значення. На основі підрядного зв'язку утворені словосполучення для вираження індикативних відношень (атрибутивних, об'єктних, обставинних). Сурядний зв'язок забезпечує утворення сурядних сполучень слів (сурядних рядів) для вираження єднальних відношень у типологічних різновидах. Ядерною синтаксичною одиницею є речення, периферійною словосполучення, крайню периферію формують сурядні сполучення слів. Ізоморфізм рівнів синтаксису визначений тим, що на рівні сполучень речень типологія одиниць теж оперта на зв'язок: складнодворядні, складнопідрядні, складносурядні речення.

Практичне значення. Результати дослідження варто використати і враховувати під час опрацювання питань, пов'язаних із описом синтаксичних одиниць та методологією синтаксису. Водночас вони можуть бути основою для коригування програмового матеріалу із синтаксису у вищій та середній ланках освіти задля уникнення різною та плутанини у кваліфікації синтаксичних одиниць та їхніх структурних різновидів.

Ключові слова: синтаксис, зв'язок, семантико-синтаксичні відношення, синтаксичні одиниці.

Сучасний синтаксис є доволі повно опрацьованою цариною мовознавства, однак не втрачають актуальності питання, пов'язані із засадничими концепціями, що визначають встановлення та інтерпретацію синтаксичних категорій та одиниць. На перший погляд, завдання встановлення та опрацювання об'єкта синтаксису – синтаксичних одиниць – розв'язане вичерпно, проте за глибшого його аналізу виявляємо низку проблем, які визначають не тільки формальний перелік синтаксичних одиниць, а й узалежнюють теоретичні та концептуально-методологічні засади побудови моделі синтаксичної системи загалом. Важливо не тільки встановити вичерпний перелік синтаксичних одиниць у межах структурного рівня, а й визначити самі структурні рівні; згодом необхідно на основі єдиних критеріїв верифікувати синтаксичні одиниці кожного з рівнів, зокрема й здійснивши аналіз та визначивши оптимальність, до речності їхніх термінологічних позначень. Це завдання є важливим з огляду й на те, що сучасні навчальні програми із синтаксису у вищій та загальноосвітній школах, з одного боку, не збігаються, а з іншого боку, неподоланною є інерція загальноосвітньої програми, яка не враховує сучасних наукових положень, подекуди є застарілою з погляду матеріалу та його змісту. Не розв'язавши цю проблему в перспективі, не забезпе-

чимо досягнення належної розвивальної мети під час вивчення синтаксису і в школі, і у вищому навчальному закладі освіти.

На етапі розквіту середньовічного українського мовознавства завдання пошуку об'єкта синтаксису українськими мовознавцями не було розв'язане: за зразком класичних граматик розділ синтаксису називається, однак не подається [9] або поданий як наука про утворення поєднань слів (частин мови) [16]. Ця традиція мала тяглість розуміння синтаксису: Я.Головацький визначає предмет синтаксису як вчення про сполучення слів [5, с. 2]. Варто зазначити, що у 19 ст. з'являється термін речення, з яким пов'язують «вираження мислі»: «Складня (syntaxis) учить, як з одиноких слів складаються речення для вираження мислі і як речення з собою в більшу цілість сполучаються» [13, с. 166]. Отож об'єктом синтаксису у О.Огоновського визначено речення у двох різновидах: просте речення, побудоване зі слів, та складне речення («більша цілість»), побудоване із речень. Ця концепція випередила свій час з огляду на перспективу системного аналізу усіх синтаксичних одиниць, оскільки вони функціонують у реченні, однак у першій пол. 20 ст. запановує погляд на синтаксис як вчення про словосполучення, зумовлений, очевидно, імперативним впливом російських синтаксичних студій. Це повернуло розуміння синтаксису до минулого століття. Правда, варто зауважити, що словосполучення розумілося широко, адже і речення, і словосполучення складені зі слів. Узагальнене трактування об'єктів синтаксису представлено у погляді на предмет і об'єкт синтаксису Л.Булаховським: «Синтаксис вивчає всі види здійснюваних у мові сполучень слів у групи. Отже, його предмет становить вивчення ознак, за якими пізнається закономірна для кожної мови сполучуваність одного з одним відповідно оформлених слів (так званих словосполучень); словосполучень, з яких створюються далі відносно закінчені відрізки думки, речення; речень, що сполучаються одне з одним у складні речення; та ще більших смислових цілостей надфразних єдностей, про наявність яких свідчать ті або інші спеціальні прикмети» [3, с. 11]. Очевидно, що Л.Булаховський намагається пристосувати термінологію синтаксису до синтаксичної теорії, у якій домінує узагальнювальний термін щодо синтаксичних одиниць – *словосполучення*. Однак концепція Л.Булаховського відкриває перспективу системного опрацювання об'єкта синтаксису та системи синтаксичних одиниць. Проте у подальшому вагомій положення зазначеної концепції не було розвинуто (про ці положення згодом). Натомість інтерпретація об'єкта синтаксису та синтаксичних одиниць була оперта на два, як виявилось згодом, опозиційні вчення: вчення про словосполучення і вчення про речення. Бажання узгодити дві концепції синтаксису без системно-структурних критеріїв розмежування цих одиниць призвело до низки суперечливих положень, що мігрують у синтаксичних працях досьгодні. Узагальнено ці положення рельєфно проступають у

класичній праці Б.Кулика «Курс сучасної української літературної мови. Частина II. Синтаксис», яка й започаткувала напрям подальшої інтерпретації синтаксичних одиниць.

Отож Б. Кулик повертає визначення синтаксичного об'єкта до речення як ядерної одиниці: «Синтаксис – це вчення про речення і його частини» [11, с. 222]. Згодом розвиває та увиразнює концепцію об'єкта синтаксису, давши вичерпний перелік синтаксичних одиниць: «Синтаксис (від грецьк. *syntaxis* – складання, впорядкування) – це розділ граматики, який вивчає будову простих і складних речень, їх типи і форми та умови вживання» [12, с. 5]. Це визначення виділено жирним шрифтом. Проте концепція словосполучення вносить непослідовність у виклад Б.Кулика. Далі, чомусь за межами визначення, подано уточнення: «Предметом синтаксису є також словосполучення, синтаксично і за змістом зв'язані між собою об'єднання слів, які характеризуються властивими їм граматичними ознаками і функціями в різноманітних реченнях» [там само]. Показово, що виклад синтаксису у Б. Кулика починається зі словосполучення, серед словосполучень виокремлено підрядні та сурядні у параграфі «Речення і словосполучення». Під назвою, виведеною як типологічний рівень, «Підрядні словосполучення» розглянуто власне підрядні словосполучення, а також предикативні словосполучення, «в яких об'єднуються підмет і присудок як структурна основа, «кістяк» речення» [12, с. 7]. Нижче подано поняття непередикативних словосполучень: «непередикативними є словосполучення, які не утворюють речення» (там само) та наведено приклади підрядних словосполучень. Усі типи наведених словосполучень (підрядних, предикативних, непередикативних) виокремлено жирним шрифтом як однорівневі визначення. Насамкінець сурядні словосполучення подано у тексті так, як підрядні, тобто окремою типологічною одиницею.

Особливості викладу та текстового оформлення матеріалу щодо синтаксичних понять, одиниць та їхніх термінологічних позначень є вагомими, оскільки структурують та систематизують матеріал. Суперечність виявлена у тому, що, з одного боку, речення визначено як основну синтаксичну одиницю, встановлено предмет синтаксису саме через речення, саме ж речення обґрунтовано під рубрикою підрядного словосполучення, що не відповідає його раніше визначеному статусу. Навіть більше, один структурний рівень синтаксису визначає порядок із підрядним і сурядне словосполучення. Отже, попри визначення ядерності речення місця йому у системі синтаксичних одиниць не визначено. Очевидно, труднощі кваліфікації зумовлені відсутністю послідовного трактування системотворчих категорій синтаксису. Наприклад, для речення не визначено зв'язку, адже якщо у предикативному словосполученні підрядний зв'язок, то воно є різновидом підрядного словосполучення.

Можемо констатувати, що концепція словосполучення через недостатнє обґрунтування самого поняття словосполучення та речення, а водночас і основних системотворчих категорій, зумовила різнобій та суперечності у трактуванні синтаксичних одиниць. Правда, у наступних монографічних працях та підручниках із синтаксису очевидні суперечності, що постають навіть після загального побіжного погляду на виклад матеріалу в Б.Кулика, більш завуальовані інтерпретацією, однак тих самих понять та одиниць, що представлені в аналізованій праці.

Вагомим у концепції об'єкта синтаксису та типів синтаксичних одиниць, викладеній у підручнику Б.Кулика, є такі позиції: основним об'єктом чи ядерною одиницею синтаксису є речення, мінімальною синтаксичною одиницею є синтаксичне слово, спроба структурно типологізувати синтаксичні одиниці: просте речення, складне речення, словосполучення.

Зазначена концепція закріплена в академічній праці із синтаксису (СУЛМ) [17]. Основною одиницею синтаксису є речення [17, с. 14]. Однак формальна природа речення не розкрита, зокрема його синтаксична будова, натомість представлено філософський та семантико-функціональний його аспекти [там само, с. 10-28]. Надалі аналіз синтаксичних одиниць розпочато не з речення (!), а зі словосполучення (розділ 2), виклад речення подано у розділі 3. Обґрутовуючи поняття словосполучення, О.Мельничук зазначає: «Групи слів, пов'язаних між собою властивими даній мові синтаксичними зв'язками, використовувані як лексико-синтаксичний матеріал для формування речень, називають словосполученнями» [17, с. 37]. Серед зв'язків словосполучень виокремлено підрядний і сурядний, очевидно на підставі словоформного складу цих одиниць. Але постають питання: який зв'язок пов'язує компоненти речення, чи компоненти речення представлені словоформами? Очевидно, властивими мові є зв'язки підрядний і сурядний, які однак не творять речення, а тільки формують (треба розуміти: поширюють) його.

Ця суперечлива концепція мігрує у сучасних підручниках із синтаксису, відображена вона й в УМЕ [18, с. 569]. І.Вихованець зазначає, що «синтаксис вивчає, з одного боку, сукупність синтаксичних одиниць, а з другого – правила функціонування цих одиниць. Фундаментальними поняттями синтаксису є синтаксичні одиниці, а також тісно пов'язані з ними синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення» [4, с. 6]. У висловленій концепції об'єкта синтаксису є усе необхідне для встановлення системи синтаксичних одиниць. Водночас цілісної проєкції з погляду синтаксичних категорій, визначених І.Вихованцем (див. [4, с. 61-63]), на систему синтаксичних одиниць не відображено. Речення (важливо, що воно охарактеризоване першим) визначено поряд зі словосполученням на різних ієрархічних рівнях: словосполучення підпорядковане реченню та визначено через речення («словосполучення як

непредикативна одиниця» [4, с. 181-183]. Однак твердження на основі заперечення не є коректним та не вповідає природу словосполучення: словосполучення й не може бути предикативною одиницею з огляду на його синтаксичну природу. Предикативність – значення речення, словосполученню властиві інші значення. Так само речення не виражає індикативних (означуваних) атрибутивних, об'єктних чи обставинних відношень, які властиві словосполученню; твердження *речення як неіндикативна одиниця* не визначає його, а указує лише на одну із ознак. Ця суперечлива теза уже була висловлена у Б.Кулика.

З іншого боку, І.Вихованець за традицією виокремлює сурядні і підрядні словосполучення [4, с. 203; с. 206]. Однак ми не можемо кваліфікувати сурядні словосполучення як підпорядковані реченню у тому ж значенні, що й підрядні, оскільки сурядні конструкції не зумовлені валентністю та не визначені розгортанням структури речення, вони цілком факультативні. Навіть більше, використання терміна *словосполучення* до таких різних із синтаксичного погляду одиниць викликає вагомий застереження: в одному випадку компоненти співвіднесені як головний і залежний, в іншому – як незалежні; натомість речення, компоненти яких поєднані на основі залежності, за цією ознакою ближчі до підрядних словосполучень, однак до словосполучень не зараховані.

Кваліфікація словосполучення через заперечення породжує й визначення інших його ознак: К.Шульжук визначає словосполучення як некомунікативну одиницю (с. 31), але розглядає його першим (розділ 2), перед реченням (розділ 3), яке кваліфікує як основну одиницю [19, с. 41]. Очевидно, що варто б розмежовувати ці одиниці або за ядерністю (основна / периферійна), або за функцією (комунікативна / некомунікативна).

Отже, термін словосполучення у традиційному розумінні для позначення і підрядних, і сурядних конструкцій зумовлює суперечливе трактування синтаксичних одиниць, розчленування структурних рівнів за різними критеріями: речення за ядерною роллю у системі одиниць, словосполучення за ознакою поєднання для їхнього творення слів (мінімальних синтаксичних одиниць). Очевидно, на тлі цих двозначних положень про словосполучення та речення М.Жовтобрюх звужує поняття словосполучення тільки до конструкцій із підрядним зв'язком: «синтаксична конструкція, утворена поєднанням двох чи й більше самостійних слів на основі підрядного зв'язку, називається словосполученням [6, с.105], а сурядні конструкції визначає так: «такі (незалежні – В.Б.) сполучення слів називають рядами» [там само]. Важливо зазначити, що поняття *сполучення слів* уже використовував Л.Булаховський (див. цитату на с. 4).

Однак слушне, на нашу думку, звуження терміна словосполучення до підрядних конструкцій послідовно засвоєне тільки шкільною грама-

тикою (очевидно, із метою зняти методологічні проблеми обґрунтування аморфного терміна під час викладання учням) (див.: [7, с. 39]. Натомість підручники для вищої школи продовжують до словосполучень зараховувати й сурядні конструкції [10, 14]. Це призводить до того, що поверховий погляд на традиційні типологічні різновиди (словосполучення предикативні / неpredикативні, словосполучення підрядні / сурядні) зумовлює таке трактування, представлене у зразках розбору словосполучень: *«Осінь ходить»* – словосполучення просте, підрядне, предикативне, іменне (іменникове), узгодження повне, синтаксичне відношення предикативне. *Тиха осінь* – словосполучення просте, підрядне, неpredикативне, іменне (іменникове), узгодження повне, синтаксичне відношення атрибутивне» (підкреслено головне слово у словосполученні – В.Б.) [14, с. 12].

Є спроби виокремити окрім названих й інші синтаксичні одиниці. Наприклад, І.Слинько, здійснивши обґрунтування синтаксичних одиниць та об'єкта синтаксису в історії їхнього становлення, визначає, що «Синтаксис – це частина граматики, яка вивчає систему одиниць різних рівнів – словосполучень, простих речень, комунікатів, складних речень і складних синтаксичних єдностей, що створюють структуру мови для її функціонування [15, с.15]. Впадає в око, що у фундаментальній монографічній праці, яка рекомендована як посібник для вищої школи, збережена традиція починати перелік та розгляд синтаксичних одиниць зі словосполучення, що не виправдано ні з погляду системної організації синтаксису, ні з погляду функційної ієрархії синтаксичних одиниць. На цьому тлі у теорії представлено тільки підрядний зв'язок, що визначено як прислівний, однак про неprisлівні зв'язки сказано побіжно, а їхню роль в організації синтаксичної системи не розкрито. Це зумовлено тим, що «на рівні слова і словоформ установлюється зв'язок, який називають прислівним» [15, с. 19]. З цього погляду постає питання: чи є синтаксичні одиниці на тому ж структурному рівні, що й словосполучення, яке у І.Слинька представлено підрядним зв'язком, тобто утворені поєднанням словоформ, та який зв'язок їх утворює? Варто зазначити, що у праці І.Слинька зроблено спробу охопити усі ймовірні варіанти конструкцій, зокрема й ті, що визначені синтаксисом мовлення. Для позначення мовленнєвих одиниць використано термін комунікати (див.: [15, с. 285-296]). Варто однак зауважити, що функціонування комунікатів визначено прагматикою мовлення, це суто мовленнєві одиниці, які не підлягають моделюванню на основі структурних синтаксичних категорій, їхнє значення та функції встановлюємо із ширшого контексту, тобто за межами елементарної синтаксичної моделі. Ці одиниці належать сфері синтаксису мовлення, що побудований та функціонує на відмінних від синтаксису мови засадах; комунікати не є синтаксичними одиницями, з погляду синтаксису вони нерегулярні, не є самодостатніми, є «відхиленням» від

синтаксичних моделей та перебувають за межами і власне синтаксису, і синтаксичної периферії.

Синтаксис є стрункою та універсальною, сформованою на основі загальнограматичних і загальносинтаксичних категорій, множиною одиниць, яким властивий ізоморфізм та які перебувають у системних, парадигмальних, ієрархічних відношеннях, забезпечуючи функціонування мови. Системність мови оперта на системній будові синтаксису. Розв'язуючи питання об'єкта синтаксису та обсягу синтаксичних одиниць, необхідно виходити із загальних та універсальних засад будови граматики загалом і синтаксису зокрема. Окрім того необхідно дотримуватись рівневого підходу до аналізу, оскільки синтаксичні чинники одного рівня не застосовні до іншого рівня та піддають об'єктивну інтерпретацію синтаксичних одиниць. До загальнограматичних системно-структурних категорій належать граматичне значення і граматична форма, у синтаксисі вони представлені як семантико-синтаксичні відношення та зв'язок. Поняття зв'язку в цьому сенсі охоплює засоби і способи поєднання, тобто і компоненти зв'язку з погляду форми і значення, і засоби, актуалізовані маркери зв'язку. Якщо у морфології граматичне значення представлене усім набором семантичних елементів морфологічного слова (грамеми), визначених формою, то у синтаксисі це лише ті елементи, які оформлюють зв'язок. Наприклад, у словосполученні визначальним є статус головного слова та його категоріальне значення, форми ж цього слова не актуальні: *читати лист, читаю лист, читатиму лист, читаючи лист* і под. Дієслово вимагає об'єкта-іменника, форма якого є засобом зв'язку: **V S₄** – іменник у Зн. відмінку; рід іменника чи число не актуальні для зв'язку; форма дієслова як головного слова (інфінітив, дієприслівник, особове дієслово, його час чи особа і под.) не впливає на зв'язок, визначальним є статус головного слова – дієслова.

Основою формування синтаксичних одиниць є формальний рівень, оскільки саме на цьому рівні визначені граматична форма і значення, зв'язок і семантико-синтаксичні відношення. Опертими на цей рівень є структурно-семантичний та комунікативний аспекти синтаксичних одиниць, а також частково прагматичний, оскільки паравербальні засоби накладені на мовну форму чи асоційовані із нею. На формальному рівні визначальними для творення одиниць є складники зв'язку та їхня взаємодія у формі зв'язку, представлені як елементарна граматична модель; поза межами елементарної моделі диференціація та типологія синтаксичних одиниць ускладнені чи неможливі через надмірну кількість чинників, неминуче застосовуваних до типології, що на певному етапі призводять до ентропії. Очевидно, що структурний рівень синтаксису представлений одиницями одного структурного різновиду. Як було зазначено, синтаксис починався із аналізу сполучуваності морфологічних слів. Сьогодні вчені одностайні у виокремленні субсинтаксичного рівня

словоформ (синтаксем), які є будівельним матеріалом для синтаксичних одиниць. Ці одиниці семантично і функційно ізоморфні із морфемами морфологічного ярусу. Їхня субсинтаксична природа визначена тим, що вони не побудовані на основі зв'язку та не виражають семантико-синтаксичних відношень, однак іманентно є їхніми носіями, потенційно визначають і зв'язок, і відношення. Так сформована взаємозалежність та взаємозумовленість морфологічного і синтаксичного ярусів; водночас пам'ятаємо, що еволюційно частини мови – функційно-семантично спеціалізовані та формально визначені члени речення. Ще Б.Кулик зазначив, що у синтаксисі вивчаються «окремі слова... як синтаксичні одиниці – як елементи словосполучення і члени речення» (12, с. 5).

На наступному структурному рівні відбувається поєднання словоформ у власне синтаксичні одиниці. Абстрагувавшись від суперечливої традиції називати цей рівень рівнем словосполучень (в інших варіантах і рівнем словосполучень, і простих речень), яка не може звести до єдиної інтерпретації функційну ядерність речення, у межах якого функціонують словосполучення, та структурний рівень синтаксичних одиниць, побудованих зі словоформ, звернімо увагу на описове поняття, ужите Л.Булаховським: «Синтаксис вивчає всі види здійснюваних у мові *сполучень слів* у групи» [3, с. 11]. Отож рівень, визначений поєднанням словоформ, є *рівнем сполучень слів*; усі одиниці, утворені поєднанням словоформ, належать до одного структурного різновиду безвідносно до функцій, поширення, потенційного ускладнення будови, частотності цих одиниць. З цього погляду висловлювання: «словосполучення служать для побудови речення» є некоректним, оскільки речення побудоване зі словоформ, речення визначене елементарною синтаксичною моделлю безвідносно до його поширення; поширення речення словосполученнями не творить, а модифікує уже наявне речення.

Який типологічний критерій лежить в основі поділу синтаксичних одиниць на першому, диференційному рівні? Безумовно, це зв'язок. З цього погляду узагальнене визначення об'єкта синтаксису визначаємо так: синтаксис – граматична наука, що вивчає одиниці, побудовані на основі зв'язку. Варто зауважити, що йдеться про диференційні зв'язки, визначені єдиним критерієм типології. Маємо на увазі випадки, коли виокремлюють зв'язки за різнотипними ознаками, що розмиває категорійний статус і поняття самого зв'язку, і його системотворчу функцію; наприклад, А.Загнітко членує зв'язки за двома структурними рівнями: види підрядного зв'язку у словосполученні, види синтаксичного зв'язку у реченні [8, с. 13-18]. Впадає в око, що у поданому першим (?) зв'язку словосполучення його кваліфіковано за типологічною ознакою залежності як способу поєднання компонентів (підрядний); наступні види зв'язків не визначені за диференційною ознакою, а тільки вказано, що вони функціонують у реченні. Далі перелічено власне види зв'язків: під-

рядного – узгодження, кореляція, керування, прилягання, у реченні – предикативний, детермінантний, дуплексивний, напівпредикативний, сурядний, опосередкований, модальний, інтродуктивний, недиференційований [там само]. Очевидно, що термінологічні назви видів зв'язків у реченні свідчать про методологічний різнобій їхнього добору, ба більше, на одному рівні із ними сурядний, виокремлений за тим же критерієм, що й підрядний.

За одним типологічним критерієм – залежністю між компонентами – зв'язок поділяємо на такі типи: сурядний (паратактичні відношення між компонентами), дворядний та підрядний (гіпотактичні відношення між компонентами). Співвідношення зв'язків має такий вигляд: сурядний // дворядний / підрядний (незалежний // залежні); безумовно, незалежність як абсолютна ознака зв'язку не має варіантів (сурядність), залежність діалектично є взаємною (дворядність) чи односпрямованою (підрядність). Отже, підрядний зв'язок визначений односпрямованою залежністю компонентів, дворядний – взаємозалежністю; вони розмежовані низкою диференційних ознак (див.: [2, с. 165-172]). На основі цих зв'язків на рівні сполучень слів утворено фундаментальні синтаксичні одиниці, які термінологічно визначаємо за зв'язком: **сурядне сполучення слів, дворядне сполучення слів, підрядне сполучення слів**. Ці сполучення слів мають традиційні термінологічні назви: сурядні ряди (однорідні члени речення), речення, словосполучення. Назви зв'язків утворені за однією моделлю: ряд – компонент зв'язку, префікс указує на ознаку залежності. Традиційна назва дворядного зв'язку – предикативний зв'язок – указує на його значення (виражені ним семантико-синтаксичні відношення); за аналогією, наприклад, підрядний мали б визначити як означально-об'єктно-обставинний. Якщо розкласти комплексне значення предикативного зв'язку, то він би був визначений як особово-модально-темпоральний. З цього погляду цілком некоректною є термінологічна назва напівпредикативний (а інша половина яка?).

З погляду ваги та функції ядерним зв'язком є дворядний, оскільки творить дворядне сполучення слів – речення – основну одиницю не тільки синтаксису, а й мови як знакової системи. Природно, що і підрядне, і сурядне сполучення функціонують тільки в реченні. Периферійним є підрядний зв'язок та підрядне сполучення слів – словосполучення (хоч кількісно цих одиниць серед синтаксичних найбільше), оскільки функційно схоже зі словом (називає розчленоване поняття: *дівчина – красива дівчина*) та поширює речення, заповнюючи валентні позиції словоформ у ролі головного слова. Об'єктивно мова існуватиме без словосполучень: *У жовтні випав перший сніг = Сніг випав + Сніг – перший + Сніг – у жовтні*. Однак і словосполучення, і речення є одиницями одного структурного рівня та побудовані зі словоформ. Приклади дворядних сполучень слів та їхні елементарні синтаксичні моделі, визначені

складом словоформ: *Ми працюємо* (N – Vf), *Микола коваль* (був ковалем) (N – S₁ (S₅)), *Цвіт рожевий* (N – Adj), *Небо захмарене* (N – Part), *Книга на полиці* (N – S₆), *Жити – любити* (Inf – Inf), *Світає* (Vfs₃ – особове дієслово у третій особі однини) і под. Приклади підрядних сполучень слів та їхні елементарні моделі: *Читати книгу* (V S₄), *Перші бузьки* (Adj S), *Працює сумлінно* (V Adv) і под.

Сурядне сполучення слів займає дальню периферію, оскільки є факкультативним та не зумовлене синтаксичною валентністю. З іншого боку, власне словоформи у своїх формальних виявах не визначають сурядний зв'язок, актуальною є синтаксична функція, експлікована як категорійне частиномовне значення: *Микола, Петро і Василь друзи* (S – S – і S – суб'єкти), *Працювати наполегливо, з натхненням* (Adv – Adv – обставини) і под. (див.: [1]).

Синтаксичні зв'язки реалізовані у формах (різновидах), які спеціалізовані щодо певних семантико-синтаксичних відношень. Дворядний зв'язок має форму координації, забезпечує вираження комплексного значення предикативності (особовість, модальність, темпоральність); підрядний зв'язок втілений у формах узгодження, керування, прилягання, що асоційовані із атрибутивними, об'єктними та обставинними відношеннями відповідно (прилягання може оформлювати усі види відношень підрядних сполучень слів); сурядний зв'язок має дві форми – співвіднесення та кореляції, спеціалізовані на вираженні власне єднальних та єднально-порівняльних відношень із відповідними модифікаціями (наприклад, кореляція позначає відношення або зіставлення, або протиставлення).

Усі інші одиниці рівня сполучень слів є модифікацією перелічених як з погляду різновидів форми, так і з погляду різновидів зв'язку. На рівні сполучень речень виокремлюємо дворядні, підрядні і сурядні речення, які можуть бути формально представлені як сполучникові чи безсполучникові. Більш складні утворення, як-от: багатоконпонентні речення, надфразні єдності, складні синтаксичні єдності та под. не мають статусу синтаксичних одиниць, а є модифікацією сполучень речень.

На основі представленого обґрунтування можемо висувати, що синтаксис – це граматична наука, яка на основі загальнограматичних структурно-семантичних категорій *граматичної форми* та *граматичного значення*, у синтаксисі загальносинтаксичних категорій *зв'язку* та *семантико-синтаксичних відношень*, описує синтаксичні одиниці та їхні моделі, до яких належать *словоформи* (синтаксеми), *сполучення слів – дворядні сполучення слів* (речення), *підрядні сполучення слів* (словосполучення), *сурядні сполучення слів* (сурядні ряди) та *сполучення речень – складнодворядні, складнопідрядні та складносурядні речення*.

Література

1. Барчук В. Сурядність: типологічний аспект. *Мовознавство*. 2015. № 5. С. 13-20.
2. Барчук В. Про два різновиди гіпотаксису. *Граматичний простір сучасної лінгвоукраїністики*. Київ: Вид. дім Дмитра Бурого, 2019. – С. 165-172.
3. Булаховський Л. А. Питання синтаксису простого речення в українській мові. *Дослідження з синтаксису української мови*. К.: Вид-во АН УРСР. 1958. С. 11–143.
4. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ: Либідь. 1993.
5. Головацький Я. Граматика руского языка. Львів, 1949.
6. Жовтобрюх М.А. Українська літературна мова. Київ: Наукова думка. 1984.
7. Заболотний О., Заболотний В. Українська мова. Підручник для 8 класу. Київ: Генеза. 2025.
8. Загнітко А., Миронова Г. Синтаксис української мови. Теоретико-прикладний аспект. Брно. 2013.
9. Зизаній Л. Граматіка словенска. Вільно. 1596. <http://litopys.org.ua/>
10. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови. Київ: НМК ВО. 1992.
11. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Київ: Рад. шк., 1948.
12. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Київ: Рад. шк., 1965.
13. Огоновський О. Граматика руского языка для шкѳль середнихъ. Львів, 1889.
14. Сабадощ І. В., Галас А. М. Прикладне українське мовознавство. Синтаксис словосполучення і простого речення: Практикум. Ужгород, 2023.
15. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. Київ: Вища школа, 1994.
16. Смотрицький М. Граматіки славенскія правилное синтагма. Ев'ю. 1619. <http://litopys.org.ua/>
17. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис. За заг. ред. І.К.Білодіда. Київ: Наукова думка. 1972.
18. Українська мова. Енциклопедія. Київ: Українська енциклопедія. 2000.
19. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови. Київ: Академія. 2004.

**ON THE PROBLEM OF THE OBJECT OF SYNTAX AND
THE TYPOLOGY OF SYNTAX UNITS****Volodymyr Barchuk**

Vasyl Stefanyk Carpathian National University,
76000, Ivano-Frankivsk, Shevchenka St., 57;
e-mail: volodymyr.barchuk@cnu.edu.ua

Aim. *Modern researchers and authors of syntax textbooks define the subject and object of syntax and types of syntactic units in different ways. To designate syntactic units, different terminological names are used, and the criteria and principles of their establishment and typology are often not exhaustively substantiated. Systemic and structural connections between units require justification and clarification. Solving the problem of the object of syntax and determining the consistent principles of the typology of syntactic units will make it possible to construct a consistent and objective interpretation of syntactic phenomena and units not only in the field of scientific knowledge, but also in the curriculum for institutions of higher and, later, secondary education. Today, both in the scientific grammatical paradigm, and in particular in the educational one, the proposed material suffers from inconsistency and unresolved contradictions, which traditionally migrate in linguistic presentations of various genres. The purpose of the article is to propose, on the basis of structural and syntactic categories inherent in syntax, the scope and terminological definition of a syntactic object and fundamental syntactic units.*

Methods. *The study is based on a descriptive method, which provides a structural and systemic taxonomy of syntactic categories and units, while at the same time it allows for the application of descriptive analysis. The work also uses the methodology of typological, including comparative-typological and transformational analysis.*

Results. *It has been established that in defining the object of syntax there is a problem of resolving two opposing, according to researchers, theses: a sentence is the key unit of syntax, the basic structural level of syntax is the level of the phrase that builds a sentence. In most works, the description of syntactic units or connections begins with phrases. This does not correspond to the systematic nature of syntax. It is determined that the key systemic-structural categories of syntax are connection (syntactic form) and semantic-syntactic relations (syntactic meaning). The subsyntactic level is formed by word-forms (syntaxemes). At the level of combining word-forms, syntactic units are formed by a certain type of syntactic connection with a certain semantic-syntactic specialization. On the basis of the doubleordinate connectivity, doubleordinate combinations of words (sentences) expressing a predicative meaning are constructed. Based on the subordinate connectivity, the sub-*

ordinate combinations of words are formed to express indicative relations (attributive, object, circumstantial). The ordinal connectivity ensures the formation of ordinal combinations of words (ordinal series) to express connecting relations in typological varieties. The core syntactic unit is the sentence (doubleordinate combination of words), the peripheral is the subordinate combination of words, the extreme periphery is formed by the ordinal combination of words. The isomorphism of the level of syntax is determined by the fact that at the level of sentence combinations the typology of units is also based on the connection: complex doubleordinate sentence, complex compound sentence, complex sentence.

Practical significance. *The results of the study should be used and taken into account when working on issues related to the description of syntactic units and the methodology of syntax. At the same time, they can be the basis for adjusting the curriculum material on syntax in higher and secondary education in order to avoid disagreement and confusion in the qualification of syntactic units and their structural varieties.*

Keywords: *syntax, connection, semantic-syntactic relations, syntactic units.*